

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS/ NATIONAL SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS

TSHIVENDA LUAMBO LWA HAYANI (HL)

BAMMBIRI LA U THOMA (P1)

2023

TSUMBANDILA YA U MAKA

MARAGA: 70

Tsumbandila iyi ya u maka i na masiatari a 9.

KHA VHA PFESESE:

- Memorandamu uyu u tou vha tsumbandila fhedzi ya u thusa vhatoli/vhamaki.
- Ngauralo, a u tei u vha ambadzifhele nga wothe lini.
- Phindulo dza vhagudi dzi tea u sedzwa u ya nga vhukoni ho taniwaho kha phindulo yeneyo.
- Phindulo dzi tea u eliwa nga u angaredza, nahone mbuno dzi newe ho teaho zwi tshi tevhedza maga o dzhiwaho kha mutangano wa ndinganyiso.
- Memorandamu uyu u do thoma wa dzulelwa dzulo nga vhothe vha kwameaho musu u tola/maka hu sa athu u thoma.

KHETHEKANYO YA A: THOLOKANYONDIVHO**NDAELA KHA VHATOLI/VHAMAKI****Maga a u tola/maka tholokanyondivho:**

- Ngauri ndivho i kha u pfesesa, mupeleto wo khakheaho na vhukhaki ha luambo kha phindulo zwi songo newa ndatso nga nda ha musu vhukhaki honoho vhu tshi thithisa kupfesesele/u shandula zwi ambwaho. (Honeha, vhukhaki vhu di fanela u sumbedzwa).
- Arali mulingiwa a shumisa maipfi a luambo luwe lune a sa khou lingwa khalwo, kha vha tsinye ito kha maipfi ayo, nahone arali phindulo i tshi kha di pfala, hu songo vha na ndatso. Honeha, arali ipfi li bvaho kha luwe luambo lwo shumiswaho kha tshibvedzwa nahone la lavhelelwa kha phindulo, izwi zwi a tangedzea.
- Kha **mbudziso dzo vuleaho**, a hu na maraga dzine dza fanela u avhelwa kha EE/HAI kana NDI A TENDA/A THI TENDI. Tshiitisi/Thikhedzo/thuthuwedzo ndi zwone zwine zwa fanela u sedziwa.
- A hu na maraga dzine dza fanela u avhelwa kha NDI NGOHO/A SI NGOHO kana MBUNO/KUHUMBULELE. Tshiitisi/Thikhedzo/thuthuwedzo ndi zwone zwine zwa fanela u sedziwa.
- Musu phindulo ya ipfi lithihi yo lavhelelwa hone mulingiwa a nea fhungo lothe, kha a newe maraga **tenda fhedzi** ipfi lo lavhelelwaho lo talelwa kana lo sumbedzwa.
- Musu mbuno mbili/tharu dzi tshi todiwa, ngeno nnzhi dzo nekedzwa, kha vha make **fhedzi** mbili/tharu dza u thoma.
- Kha vha tangedze u fhambana ha nyambotavhi.
- Kha mbudziso dza u nanga kha zwinzhi, kha vha tangedze ZWOTHE, ledere li livhanaho na phindulo yone NA/KANA phindulo yo nwalwaho nga vhudalo.

MBUDZISO YA 1**PHINDULO: TSHIBVELEDZWA TSHA A**

- 1.1 Ndi u shayea ha mishumo√ na u sa aluwa ha ikonomi.√ (2)
- 1.2 Vha ita zwa u humbelav√ na u tangula vhafhiri vha gondo.√ (2)
- 1.3 - Vhaswa u wana vho dzula vha sa shumi vha litsha u disikela mishumo/
vhaswa vha lindela u tholiwa nga muvhuso, zwa sa ralo vha thoma u ita
zwa u homboka vhathu.√√ (2)
- 1.4 Ndi ha musu muswa a tshi tevhedzela maitele kana kushumele kwa vhabebi
nga u vha thusa kha zwa mabindu/Vha dithomela mishumo yavho u fhirisa
u tou lindela u tholwa.√√ (2)
- 1.5 Mulaedza ndi wa uri vhaswa kha vha digudise na u didzhenisa kha
madzangano na zwiimiswa zwine zwa lambedza nga masheleni uri vha kone
u sika mishumo/u fhirisa u lindela u tholwa.√√ (2)
- 1.6 Muthu arali a tshi toda thuso u tea u shuma o diimisela/Muthu u fanela u
ita ndingedzo dza u dithusa.√√ (2)
- 1.7 Muthu u fanela u diitela pulane ya bindu hune a do i rumela kha
vhalambedzi u itela u wana masheleni a u thoma bindu lawe/u sa lata
fulufhelo/u diimisela.√ (1)
- 1.8 - Vhathu vhane vha da u renga kha bindu lawe vha nga lwala nga nthani ha
zwiliwa zwo kavhiwaho nga zwitzhili.√
- Bindu lawe li nga kundelwa u bvelela ngauri vhathu a vha tsha do renga
zwiliwa zwine zwa vha lwadza.√ (2)
- 1.9 C/u diwanela zwiliwa.√ (1)
- 1.10 Ee.
- Ndi a tendelana nawo ngauri arali muthu a digudisa u shuma a tshe
mutuku u aluwa e na ndivho ya u kona u dibveledzisa na musu o no
aluwa.
- Ndi a tendelana nawo ngauri zwiliwa zwi no bva mavuni zwi na
mutakalo wavhudi kha muvhili wa muswa.
- Muswa a nga ita khumbelo ya mavu kha
masipala/vhamusanda/vhawe uri a kone u dibveledzisa kha
vhubindudzi.
[ZWIVHILI fhedzi zwi pfalaho]√√ (2)

- 1.11 - Vhaswa kha vha tutuwedzwe u sa didzhenisa kha zwa vhugevhenga nga nthani ha u sa wana mushumo.
 - Muvhuso kha u pfumbudze vhaswa uri vha kone u dithomela mabindu.
 - Muvhuso kha u lambedze vhaswa vha no khou toda u dithomela mabindu.

[ZWIVHILI zwi pfalaho]√√ (2)

PHINDULO: TSHIBVELEDZWA TSHA B

- 1.12 Mufodi u khou toda u ri tanela vhatu vhane vha khou bwa musuku/daimani lu siho mulayoni, muga hu u toda u ditshidza/disikela mishumo.√√ (2)

- 1.13 - Vha nga dihuvhadza/huvhadzana nga zwishumiswa zwine vha khou zwi shumisa u bwa musuku.
 - Vha nga fariwa nga mapholisa ngauri zwine vha khou ita a zwiho mulayoni.
 - Mavu a nga mbombomela a vho vha tibela ngomu mulindini/mugodini.
 - Buse li nga vha vhangela malwadze.

[ZWIVHILI fhedzi zwi pfalaho]√√ (2)

- 1.14 - Muvhuso kha u sikele vhatu mishumo ngauri vhatu vha shuma vha nga si tsha bwa musuku lu siho mulayoni.
 - Muvhuso u tea u lambedza vhatu nga masheleni ane vha nga dithomela mabindu u itela uri vhushayi vhu fhele.
 - Muvhuso u tea u netshedza vhatu zwishumiswa zwa u zwi shumisa arali vha tshi toda u disikela mishumo uri vha ite zwithu zwi re mulayoni.
 - Muvhuso u tea u kovhela mavu vhatu vhane vha vha na dzangalelo la zwa vhulimi/migodi u itela uri vha dishumele vho vhofholowa.

[Maraga I kha mbuno na maraga I kha thikhedzo]√√ (2)

- 1.15 Tshifanyiso itshi tshi ita uri ndi pfe vhutungu ndi tshi vhona muniwe o tungufhala ngeno uyu wa mufumakadzi a tshi khou shuma o beba na niwana u sumbedza uri vhusiwana ho hula vhukuma hafha mutani/ndi a pfa vhutungu ndi tshi vhona vha si na tshomedzo dzo teaho dza u bwa.√√ (2)

PHINDULO: TSHIBVELEDZWA TSHA A NA TSHA B

- 1.16 Ee.
 TSHIBVELDZWA TSHA A tshi khou amba nga vhadzulapo na vhaswa vhane vha tea u disikela mishumo,√ ngeno kha TSHIBVELEDZWA TSHA B hu tshi khou vhonala vhatu vha tshi khou dishumela hu ndila ya u disikela mishumo.√ (2)

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA A: 30

KHETHEKANYO YA B: MANWELEDZO/SAMARI**MBUDZISO YA 2: U NWELEDZA NGA MAIPFI ANU****Kumakele kwa manweledzo**

U tola/maka hu tea u disendeka kha zwo vhudziswaho, hu litshiwe izwo zwi songo vhudziswaho.

Manweledzo a tea u makiwa nga ndila i tevhelaho:

- **Kuavhelwe kwa maraga:**
 - Maraga dza 7 kha mbuno dza 7 (Maraga 1 kha mbuno).
 - Maraga 3 ndi dza luambo.
 - Thanganyelo ya maraga: 10
- **Kuavhelwe kwa maraga musu mulingiwa a songo anulula/kopolola maipfi o tou ralo:**
 - Mbuno dza u bva kha 1–3 dzi re dzone: avhelani maraga 1
 - Mbuno dza u bva kha 4–5 dzi re dzone: avhelani maraga 2
 - Mbuno dza u bva kha 6–7 dzi re dzone: avhelani maraga 3
- **Kuavhelwe kwa maraga dza luambo musu mulingiwa o anulula/kopolola maipfi o tou ralo:**
 - Khouthesheni dza u bva kha 6–7: ni songo avhela maraga dza luambo
 - Khouthesheni dza u bva kha 4–5: avhelani maraga 1 ya luambo
 - Khouthesheni dza u bva kha 1–3: avhelani maraga 2 dza luambo

PFESANI:• **Tshivhumbeo**

Naho manweledzo o niwalwa nga tshivhumbeo tsho khakheaho, a tea u tola.

• **Tshivhalo tsha maipfi:**

- Vhamaki vha tea u khwathisedza tshivhalo tsha maipfi o shumiswaho.
- Vha songo tusa maraga arali mulingiwa a songo sumbedza tshivhalo tsha maipfi, kana arali tshivhalo tsha maipfi tsho sumbedzwa tsho khakhea.
- Arali tshivhalo tsha maipfi tsho fhira, kha vha vhale u swika kha fhungo la u fhedzisa li re ntha ha tshivhalo tsho tetshelwaho, vha litshe ayo maive a manweledzo o salaho.

Manweledzo a re mapfufhi fhedzi o faredza mbuno dzothe dzi todeaho ha tewi u newa ndatso.

PHINDULO: TSHIBVELDZWA TSHA C

NO	KHOUTHESHENI	NO	MBUNO
1	'Zwi nga thusa vhukuma u ora masana a ḍuvha musi lo ṭavha u fhirisa u ora hithara.'	1	U ora masana a ḍuvha zwi vhulunga mudagasi.
2	'Kha hu vhe na tshifhinga tshine gizara ya u vhlisa maḍi ya toliwa nga vhomasithesele vho gudelaho zwa mudagasi.'	2	Gizara kha i sedziwe nga vhadivhi vha mudagasi.
3	'Vhabebi vha tea u tutuwedza vhana vhavho u shumisa khuni kha u vhasa mulilo wa u ora, u bika na u dudedza maḍi zwi nga thusa vhukuma u fhungudza kushumisele kwa mudagasi.'	3	U shumisa khuni zwi vhulunga mudagasi.
4	'Vhaswa kha vha tsivhudzwe u fhungudza zwiṅwe zwa zwishumiswa nga u tsima pulaka dzine a dzi khou shuma, dzi fungwe fhedzi dzi tshi toḍa u shumiswa.'	4	Pulaka dzine dza sa khou shumiswa dzi tewa u dzimiwa.
5	'Mavhone o fhungudzwo maanda kha u shumisa mudagasi ndi one a no themedelwa.'	5	Kha hu shumiswe mavhone a sa lesi mudagasi.
6	'Tshixwatudzi a tsho ngo tewa u dzula tshi tshi vulwa zwi songo tea ngauri zwi la mudagasi.'	6	Tshixwatudzi tshi vulwe fhedzi zwo tea.
7	'U shumisa shawara zwi nga ri leludzela vhutshilo zwa dovha zwa ri fhungudzela mbadelo kana u renga mudagasi munzhi.'	7	U shumisa shawara zwi vhulunga mudagasi.

TSHIVHUMBEO TSHA PHARA

PFESANI: Iyi i tou vha tsumbo; mulingiwa ha lavhelelwi u tou i bvisa yo tou ralo kokotolo lini.

U ora masana a ḍuvha zwi vhulunga mudagasi musi hu zwifhinga zwa vhuria. Gizara kha i sedziwe nga vhadivhi vha mudagasi uri i dzule i tshi shuma nga ngona. U shumisa khuni kha u dudedza maḍi zwi vhulunga mudagasi. Pulaka dzine dza sa khou shumiswa dzi tewa u dzimiwa. Kha hu shumiswe mavhone a sa lesi mudagasi munzhi. Tshixwatudzi tshi vulwe hu na thodea u itela uri mudagasi u vhulungee. U shumiswa ha shawara ndi zwa vhutogwa ngauri zwi thusa uri maḍi a sa dzule a tshi vhliswa tshifhinga tshinzhi.

[Maipfi:90]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA B:

10

KHETHEKANYO YA C: ZWIVHUMBEO NA MILAYO YA KUSHUMISELE KWA LUAMBO

Maga a u tola/maka

- Mupeleto:
 - Phindulo ya ipfi lithihi i tea u newa maraga naho mupeleto wo khakhea, nga nnda ha musu vhukhaki uho vhu tshi shandukisa thalutshedzo ya ipfi lenelo.
 - Kha phindulo ya fhungo lo dalaho, vhukhaki ha mupeleto vhu tea u newa ndatiso arali vhu kha tshivhumbeo tsha luambo lwonolwo lu lingiwaho ngalwo.
 - Hune ha lingiwa pfufhifhadzo ya ipfi (aburivesheni), phindulo i tea u newa i kha mupeleto wonewone.
- Zwivhumbeo zwa mafhungo zwi tea u vha zwi kha divhafhungo/girama yoneyone nahone yo newa i kha mafhungo o fhelelaho/kana sa zwi ananaho na ndaela.
- Kha mbudziso dza munangelo, kha vha tangananedze ZWOTHE, ledere li tshimbilelanaho na phindulo yone NA/KANA phindulo yo nwalwaho nga vhudalo.

MBUDZISO YA 3: U SENGULUSA KHUNGEDZELO

PHINDULO: TSHIBVELEDZWA TSHA D

- 3.1 Ndi ya u kunga/dzikusa dzangalelo la vhatu uri vha dibwisele madi mitani yavho.√√ (2)
- 3.2 Ndeme ya u shumisa khephusheni ndi ya u kunga vhatu vhothe uri vha dibwisele madi hu u itela uri bindu lavho li tshimbile.√ Muoli u shumisa ndovhololo hu u itela u khwathisedza ndeme ya uri madi a bwiwaho nga iyi khamphani ndi avhudi vhukuma.√ (2)
- 3.3 **Kunesaho.**√ Zwiambaro zwo kunesaho zwo anewa duvhani.√ (2)
- 3.4 C/ rotholesa.√ (1)
- 3.5 Muoli u shumisa luambo nga ndila heyi hu itela u fhuredzela/fhureledza vhatu uri vha de nga vhunzhi vha tshi kungwa nga u sa dura.√ (1)

3.6 Ee.

- Mukungedzeli o swikelela ndivho yawe ngauri o shumisa tshifanyiso tsha ligoloi li tshi khou bwa maḍi.
- Mukungedzeli o shumisa tshifanyiso tshihulu tsha ligoloi tshi no kunga maḍo a vhaṭaleli.
- Mukungedzeli o shumisa tshifanyiso tsha vhatu vho vhalaho u sumbedza uri tshumelo i itea nga u ṭavhanya.

[ZWIVHILI fhedzi zwi pfalaho]√√

(2)
[10]

PHINDULO YA 4: KHATHUNI

PHINDULO: TSHIBVELEDZWA TSHA E

- 4.1 Muoli u khou ri ṭanela u vhalwa ha bammbiri/wili ya ndaka/ifa lo siwaho nga mufu.√√ (2)
- 4.2 **Mukomana/mukomana wa khotsi.**√**Mukomana/mukomana wa khotsi** wanga/anga vho ri sia madekwe.√ (2)
- 4.3 C/ uri zwoṭhe zwi ngonani.√ (1)
- 4.4 Muthu wa 3 u sumbedza u hanganea na u kulea nungo/vhaisala ngauri ha ngo newa tshithu tshi bvaho kha ifa,√ ngeno muthu wa 4 a tshi pfala o takala/u difhelwa ngauri vhana vhawe vho sielwa mukovhe wa ifa.√ (2)
- 4.5 Tshigarukela itshi tshi sumbedza u ṭavha mukosi/u vhidzelela/u akhamadzwa nga zwi bvelelaho.√ (1)
- 4.6 Masiandaitwa a nga vha a u ri hu nga vuwa dzinndwa ngauri hu na vhe vha sa katelwe kha ndaka/hu nga vuwa vengo vhukati ha mirado ya muṭa ngauri vhaiwe vho dziwa ndaka/mashaka a mufu a nga vhangisa vhana na mufumakadzi ndaka ya mufu ngauri na vhone vha pfa vhe na mukovhe.

[Maraga I kha masiandaitwa na maraga I kha khwathisedzo.] √√

(2)
[10]

MBUDZISO YA 5: KUSHUMISELE KWA LUAMBO NGA NDILA YONE

PHINDULO: TSHIBVELEDZWA TSHA F

- 5.1 **Muduba.**√ Ula muduba wa vhatukana wo lindela zwiliwa.√ (2)
- 5.2 **Tavha:** Duvha lo vhuya la tavha ro lindela vhaeni.√
Vhavenda vho tavha fola museni.√ (2)
- 5.3 **Zwothe** zwo vha zwi tshi khou fodwa nga khamera.√√ (2)
- 5.4 **Mapholisa** vho nanisa khakhathi nga u bvelela havho ngauri vhataleli vho vho lwa navho lwe ha vho vuwa ndwakhulu.√√ (2)
- 5.5 **Muofisiri** u na maanda a u vhudza vhataleli vhane vha khou dina uri vha tuwe na zwenezwo.√√ (2)

[10]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA C: 30
MARAGAGUTE: 70